

SZKOŁA PODSTAWOWA NR 1 W ŻURAWICY

PROGRAM PROFILAKTYCZNY

ŻURAWICA

1. Wstęp.

Profilaktyka rozumiana jest jako: „działanie i środki stosowane w celu zapobiegania chorobom; ogólnie: stosowanie różnych środków zapobiegawczych w celu niedopuszczenia do wypadków, uszkodzeń, katastrof itp.” („Mały Słownik Języka Polskiego” Wydawnictwo Naukowe PWN; Warszawa 1997).

Można przyjąć, że profilaktyka to odpowiednie działanie, które ma na celu zapobieganie pojawianiu się i/lub rozwojowi niekorzystnego zjawiska, w konkretnej społeczności.

Jest też jednym ze sposobów reagowania na rozmaite zjawiska społeczne, które oceniane są jako szkodliwe i niepożądane. Ocena skłania do traktowania takich zjawisk w kategoriach zagrożeń i podejmowania wysiłków w celu ich eliminacji lub choćby ograniczania.

Powszechnie uważa się, że skuteczna profilaktyka jest optymalnym sposobem hamowania rozwoju lub ograniczania skali zjawisk uznanych za dolegliwe społecznie. Głównie z tego względu jest znacznie bardziej opłacalna niż kosztowne działania zaradcze konieczne w sytuacji, gdy wzrasta skala niepożądanych zjawisk.¹

Planowane działania profilaktyczne mają likwidować przyczyny, a nie tylko symptomy groźnych zjawisk.

2. Strategie profilaktyczne wykorzystane w programie w oparciu o literaturę.

Strategie informacyjne²

Celem jest dostarczenie adekwatnych informacji na temat skutków zachowań ryzykownych i tym samym umożliwienie dokonywania racjonalnego wyboru.

U podstaw tej strategii leży przekonanie, że ludzie, zwłaszcza młodzi, zachowują się ryzykownie, ponieważ zbyt mało wiedzą o mechanizmach i następstwach takich zachowań. W związku z tym dostarczenie informacji o skutkach palenia tytoniu, picia alkoholu, odurzania się narkotykami ma spowodować zmianę postaw, a w końcu - nie podejmowanie zachowań ryzykownych.

¹ Dorota Macander .Poradnik profilaktyki uzależnień. Pracownia Profilaktyki CMPPP.

² Poradnik profilaktyki uzależnień

Strategie edukacyjne

Mają pomóc w rozwijaniu ważnych umiejętności psychologicznych i społecznych (umiejętności nawiązywania kontaktów z ludźmi, radzenia sobie ze stresem, rozwiązywania konfliktów, opierania się naciskom ze strony otoczenia itp.).

U podstaw tych strategii leży przekonanie, że ludzie, nawet dysponujący odpowiednią wiedzą, podejmują zachowania ryzykowne z powodu braku wielu umiejętności niezbędnych w życiu społecznym. Te deficyty uniemożliwiają im budowanie głębszych, satysfakcjonujących związków z ludźmi, uniemożliwiają odnoszenie sukcesów, np. zawodowych. Szukają więc chemicznych, zastępczych sposobów radzenia sobie z trudnościami.

Strategie działań alternatywnych

Ich celem jest pomoc w zaspokojeniu ważnych potrzeb (np. sukcesu, przynależności) oraz osiągnięcie satysfakcji życiowej przez stwarzanie możliwości zaangażowania się w działalność pozytywną (artystyczną, społeczną, sportową itp.). U podstaw tych strategii leży założenie, że wielu ludzi nie ma możliwości zrealizowania swej potrzeby aktywności, podniesienia samooceny poprzez osiągnięcie sukcesów, czy też rozwoju zainteresowań. Dotyczy to zwłaszcza dzieci i młodzieży zaniedbanej wychowawczo.

Strategie zmian środowiskowych

Nakierowane są na identyfikację i zmienianie tych czynników środowiska społecznego i fizycznego, które sprzyjają zachowaniom problemowym.

Mogą one obejmować: modyfikacje środowiska, miejsca przebywania osoby dysfunkcyjnej, zmianie postaw społecznych wobec osób dysfunkcyjnych.

3. Psychospołeczna diagnoza środowiska szkolnego.

Zespół ds. szkolnego programu profilaktyki, w oparciu o opracowane narzędzia badawcze przeprowadza diagnozę w celu rozpoznania środowiska szkolnego poprzez:

- ankiety,
- analizę frekwencji w dziennikach lekcyjnych,
- analizę frekwencji rodziców na zebraniach organizowanych przez szkołę,
- wywiad środowiskowy,
- współpracę z ośrodkiem opieki społecznej w miejscu.

- ✓ Analiza wyników diagnozy służy określeniu obszarów zagrożeń występujących w naszej szkole.
- ✓ Zespół ds. szkolnego programu profilaktyki opracowuje program działań interwencyjnych i profilaktycznych na bieżący rok szkolny.

4. Podstawowe obszary realizacji programu.

Program zakłada podejmowanie działań w sześciu podstawowych obszarach, które po ewaluacji programu uznaje się aktualnie za najistotniejsze.

Obszary działań interwencyjnych i profilaktycznych opiera się na przepisach prawnych i programie wychowawczym szkoły.

Działanie szkoły w ogólnych kierunkach wskazanych w wyniku diagnozy:

1. Wzmacnianie czynników chroniących przed uzależnieniami, przez zwiększenie akceptacji i uczenie podstawowych umiejętności społecznych niezbędnych do funkcjonowania w środowisku.

Wzmacnianie czynników chroniących:

- silna więź emocjonalna dzieci z rodzicami,
 - zainteresowanie nauką szkolną,
 - poszanowanie prawa, norm, wartości i autorytetów społecznych,
 - starania w celu zapewnienia uczniom alternatywnych możliwości spędzania wolnego czasu, /zajęcia pozalekcyjne, kółka zainteresowań/,
 - zwiększenie odporności na działanie czynników ryzyka, /prelekcje, programy edukacyjno-profilaktyczne przeprowadzane przez pedagoga/.
2. Upowszechnianie sportu, sztuki i rekreacji, bezpiecznej rozrywki przez organizowanie imprez promujących zdrowy styl życia.
 3. Spotkania związane z prezentacją informacji na temat problemów dzieci i młodzieży, źródeł patologii, demoralizacji. Popularyzacja wiedzy z tego zakresu przy wykorzystaniu nowoczesnych nośników informacji.

Eliminacja czynników ryzyka:

- palenia tytoniu,
- picia alkoholu,
- używania innych środków psychoaktywnych (narkotyków, środków wziewnych, leków),

- reagowanie na wandalizm,
 - reagowanie na wulgaryzmy,
 - reagowanie na łamanie obowiązujących regulaminów oraz norm społecznych,
 - reagowanie na zachowania agresywne i przestępcze, przemoc.
4. Współpraca z instytucjami odpowiedzialnymi za prewencję, bezpieczeństwo i wychowanie, z samorządem lokalnym.
 5. Uczestniczenie w konferencjach, szkoleniach poświęconych szeroko rozumianej problematyce profilaktycznej w tym w szczególności zagadnieniom przeciwdziałania uzależnieniom i przestępczości, zwalczania patologii społecznych.

5. Realizacja działań interwencyjnych i profilaktycznych.

Realizacja działań interwencyjnych i profilaktycznych odbywa się w formie:

- godzin wychowawczych,
- specjalnych zajęć o charakterze profilaktycznym,
- adaptacji i prowadzeniu ogólnodostępnych programów profilaktycznych,
- akcji i działań informacyjnych określonych w planie pracy szkolnego zespołu ds.. profilaktyki na dany rok szkolny,
- zaangażowania rodziców w prace na rzecz uczniów i szkoły,
- indywidualizacji procesu dydaktycznego na poszczególnych lekcjach przedmiotowych,
- spotkań z pracownikami instytucji państwowych i organizacji społecznych (typu: policja, straż miejska, pedagog, psycholog, służba zdrowia, sąd, sanepid),
- interwencji indywidualnych, pomocy uczniom i ich rodzicom,
- osobistego wpływu nauczycieli i uczniów,
- konsekwentnego realizowania systemu nagród i kar,
- organizowania czasu wolnego uczniów, prowadzenia zajęć pozalekcyjnych,
- wzmocnienia dyżurów nauczycielskich, zorganizowania telefonu zaufania, skrzynki kontaktowej,
- zaopatrzenia biblioteki szkolnej w materiały dotyczące profilaktyki,
- organizowanie zajęć z pedagogiem.

6. Wdrażanie działań interwencyjnych i profilaktycznych według opracowanego na dany rok szkolny planu pracy stanowiącego załącznik do niniejszego programu.

7. Ewaluacja działań interwencyjnych i profilaktycznych.

Ewaluacja realizacji działań profilaktycznych dokonuje się w ramach:

- analizy sytuacji wychowawczej szkoły,
- spotkań zespołów nauczycieli i wychowawców w związku z oceną zachowania uczniów,
- monitorowanie efektów podejmowanych działań profilaktycznych,
- okresowej diagnozy sytuacji w zakresie wybranych zjawisk patologicznych,
- prowadzenie badań jakości pracy szkoły ewaluujących organizację, przebieg i efekty działań profilaktycznych.

8. Procedury postępowania nauczycieli w sytuacji wystąpienia zachowań demoralizujących, a także w innych sytuacjach kryzysowych.

SYMPTOMY DEMORALIZACJI:

1. Zachowania zagrażające demoralizacją:
 - Zachowania agresywne, naruszanie nietykalności cielesnej, godności cielesnej, wymuszanie, groźby, kradzieże,
 - Wulgaryzmy, przynoszenie gazet, tekstów, filmów o tematyce pornograficznej do szkoły.
2. Nieobecności nieusprawiedliwione, wagarowanie
3. Posiadanie i palenie papierosów
4. Posiadanie alkoholu, narkotyków, środków odurzających, picie alkoholu, zażywanie narkotyków.

AD.1 PROCEDURA POSTĘPOWANIA W PRZYPADKU AGRESYWNEGO ZACHOWANIA UCZNIĄ.

1. Przerwanie zachowania agresywnego/ zagrażającego demoralizacją uczniów.
2. Poinformowanie wychowawcy o zdarzeniu.
3. Przeprowadzenie przez wychowawcę rozmowy z uczniem, uczniami w obecności nauczyciela- świadka zdarzenia (zidentyfikowanie ofiary, agresora, świadka, ocenienie zdarzenia i wyciągnięcie wniosków).
4. Sporządzenie notatki (opis zdarzenia, osoby uczestniczące, sprawca, poszkodowany).
5. Poinformowanie rodziców /prawnych opiekunów/ ucznia/ uczniów, uczestników zdarzenia, o zaistniałej sytuacji.
6. Zgłaszanie powtarzających się sytuacji do pedagoga oraz dyrektora szkoły.
7. Natychmiastowe powiadomienie przez wychowawców pedagoga i dyrektora szkoły o drastycznych przypadkach szczególnie drastycznych zachowań agresywnych/ zagrażających demoralizacją uczniów (stwarzających zagrożenie dla zdrowia lub życia).
8. Ustalenie przez wychowawcę w porozumieniu z dyrektorem szkoły sankcji w stosunku do ucznia/uczniów, w oparciu o Statut Szkoły.
9. Przekazanie rodzicom (prawnym opiekunom) pisemnej informacji na temat wyciągniętych w stosunku do ucznia/uczniów konsekwencji wynikających ze Statutu Szkoły.

AD.2 PROCEDURA POSTĘPOWANIA W PRZYPADKU LICZNYCH NIEOBECNOŚCI, SPÓŹNIEŃ, WAGARÓW.

1. Zgłoszenie wychowawcy klasy o licznych nieobecnościach, spóźnieniach, wagarach.
2. Powiadomienie rodziców i przeprowadzenie rozmowy przez wychowawcę klasy, pedagoga z uczniem w obecności rodziców.
3. Ustalenie z rodzicami zasad postępowania z dzieckiem w celu poprawy sytuacji.
4. Podjęcie przez Radę Pedagogiczną uchwały dotyczącej sankcji wobec ucznia w oparciu o Statut szkoły.

5. Przekazanie rodzicom pisemnej informacji o wyciągniętych konsekwencjach wobec ucznia i włączenie notatki do dokumentacji szkolnej.
6. Skonsultowanie z policją zaistniałej sytuacji.

AD.3 PROCEDURA POSTĘPOWANIA W PRZYPADKU PRZYNIESIENIA LUB PALENIA PAPIEROSÓW NA TERENIE SZKOŁY.

1. Przekazanie informacji wychowawcy klasy.
2. Poinformowanie rodziców i przeprowadzenie rozmowy profilaktycznej przez wychowawcę klasy i pedagoga z uczniem w obecności rodziców.
3. Wyciągnięcie konsekwencji w stosunku do ucznia zgodnie ze Statutem szkoły.
4. W przypadku braku poprawy i ponownego wystąpienia problemu spotkanie z rodzicami, dyrektorem szkoły.
5. Podjęcie uchwały przez Radę Pedagogiczną dotyczącej konsekwencji wobec ucznia zgodnie ze Statutem Szkoły. Uchwała Rady Pedagogicznej jest ostateczna.
6. Przekazanie rodzicom pisemnej informacji o decyzji Rady Pedagogicznej i włączenie jej do dokumentacji szkolnej.

AD.4

I. W przypadku uzyskania informacji, że uczeń który nie ukończył 18 lat, używa alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawia nierząd, bądź przejawia inne zachowania świadczące o demoralizacji,³ nauczyciel powinien podjąć następujące kroki:

1. Przekazać uzyskaną informację wychowawcy klasy.
2. Wychowawca informuje o fakcie pedagoga/psychologa szkolnego i dyrektora szkoły.
3. Wychowawca wzywa do szkoły rodziców (prawnych opiekunów) ucznia i przekazuje im uzyskaną informację. Przeprowadza rozmowę z rodzicami oraz z uczniem, w ich obecności. W przypadku potwierdzenia informacji, zobowiązuje ucznia do zaniechania negatywnego postępowania, rodziców zaś

³ Naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, włóczęgostwo, udział w działalności grup przestępczych – art.4 §1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

bezwzględnie do szczególnego nadzoru nad dzieckiem. W toku interwencji profilaktycznej może zaproponować rodzicom skierowanie dziecka do specjalistycznej placówki i udział dziecka w programie terapeutycznym.

4. Jeżeli rodzice odmawiają współpracy lub nie stawiają się do szkoły, a nadal z wiarygodnych źródeł napływają informacje o przejawach demoralizacji ich dziecka, szkoła pisemnie powiadamia o zaistniałej sytuacji sąd rodzinny lub policję (*specjalistę ds. nieletnich*).
5. Podobnie, szkoła powiadamia sąd lub policję, jeżeli wykorzysta wszystkie dostępne jej środki oddziaływań wychowawczych, (*rozmowa z rodzicami, ostrzeżenie ucznia, spotkania z pedagogiem, psychologiem, itp.*), a ich zastosowanie nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Dalszy tok postępowania leży w kompetencji tych instytucji.
6. Jeżeli zachowania świadczące o demoralizacji przejawia uczeń który ukończył 18 lat, a nie jest to udział w działalności grup przestępczych czy popełnienie przestępstwa, to postępowanie nauczyciela powinno być określone przez wewnętrzny regulamin szkoły.
7. W przypadku uzyskania informacji o popełnieniu przez ucznia, który ukończył 17 lat, przestępstwa ściganego z urzędu lub jego udziału w działalności grup przestępczych, zgodnie z art. 304 § 2 kodeksu postępowania karnego, szkoła jako instytucja jest obowiązana niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub policję.

II. W przypadku, gdy nauczyciel podejrzewa, że na terenie szkoły znajduje się uczeń będący pod wpływem alkoholu lub narkotyków powinien podjąć następujące kroki:

1. Powiadamia o swoich przypuszczeniach wychowawcę klasy.
2. Odizolowuje ucznia od reszty klasy, ale ze względów bezpieczeństwa nie pozostawia go samego; stwarza warunki, w których nie będzie zagrożone jego życie ani zdrowie.
3. Wzywa lekarza w celu stwierdzenia stanu trzeźwości lub odurzenia, ewentualnie udzielenia pomocy medycznej.
4. Zawiadamia o tym fakcie dyrektora szkoły oraz rodziców/opiekunów, których zobowiązuje do niezwłocznego odebrania ucznia ze szkoły. Gdy rodzice/opiekunowie odmówią odebrania dziecka, o pozostaniu ucznia

w szkole, czy przewiezieniu do placówki służby zdrowia, albo przekazaniu go do dyspozycji funkcjonariuszom policji - decyduje lekarz, po ustaleniu aktualnego stanu zdrowia ucznia i w porozumieniu z dyrektorem szkoły/placówki.

5. Szkoła zawiadamia najbliższą jednostkę policji, gdy rodzice ucznia będącego pod wpływem alkoholu - odmawiają przyjęcia do szkoły, a jest on agresywny, bądź swoim zachowaniem daje powód do zgorszenia albo zagraża życiu lub zdrowiu innych osób. W przypadku stwierdzenia stanu nietrzeźwości,⁴ policja ma możliwość przewiezienia ucznia do izby wytrzeźwień, albo do policyjnych pomieszczeń dla osób zatrzymanych - na czas niezbędny do wytrzeźwienia (maksymalnie do 24 godzin). O fakcie umieszczenia zawiadamia się rodziców/opiekunów oraz sąd rodzinny, jeśli uczeń nie ukończył 18 lat.
6. Jeżeli powtarzają się przypadki, w których uczeń (przed ukończeniem 18 lat) znajduje się pod wpływem alkoholu lub narkotyków na terenie szkoły, to szkoła ma obowiązek powiadomienia o tym policji (*specjalisty ds. nieletnich*) lub sądu rodzinnego.
7. Spożywanie alkoholu na terenie szkoły przez ucznia, który ukończył 17 lat, stanowi wykroczenie z art. 43¹ ust. 1 Ustawy z dnia 26 października 1982r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Należy o tym fakcie powiadomić policję. Dalszy tok postępowania leży w kompetencji tej instytucji.

III. W przypadku, gdy nauczyciel znajduje na terenie szkoły substancję przypominającą wyglądem narkotyk powinien podjąć następujące kroki:

1. Nauczyciel zachowując środki ostrożności zabezpiecza substancję przed dostępem do niej osób niepowołanych oraz ewentualnym jej zniszczeniem do czasu przyjazdu policji, próbuje (o ile to jest możliwe w zakresie działań pedagogicznych) ustalić, do kogo znaleziona substancja należy.
2. Powiadamia o zaistniałym zdarzeniu dyrektora szkoły i wzywa policję.
3. Po przyjeździe policji niezwłocznie przekazuje zabezpieczoną substancję i przekazuje informacje dotyczące szczegółów zdarzenia.

⁴ Stężenie we krwi powyżej 0,5 ‰ alkoholu lub w wydychanym powietrzu powyżej 0,25 mg alkoholu w 1 dm³.

IV. W przypadku, gdy nauczyciel podejrzewa, że uczeń posiada przy sobie substancję przypominającą narkotyk, powinien podjąć następujące kroki:

1. Nauczyciel w obecności innej osoby (wychowawca, pedagog, dyrektor, itp.) ma prawo żądać, aby uczeń przekazał mu tę substancję, pokazał zawartość torby szkolnej oraz kieszeni (we własnej odzieży), ewentualnie innych przedmiotów budzących podejrzenie co do ich związku z poszukiwaną substancją. Nauczyciel nie ma prawa samodzielnie wykonać czynności przeszukania odzieży ani teczek ucznia - jest to czynność zastrzeżona wyłącznie dla policji.
2. O swoich spostrzeżeniach powiadamia dyrektora szkoły oraz rodziców/opiekunów ucznia i wzywa ich do natychmiastowego stawiennictwa.
3. W przypadku, gdy uczeń, mimo wezwania, odmawia przekazania nauczycielowi substancji i pokazania zawartości teczek, szkoła wzywa policję, która przeszukuje odzież i przedmioty należące do ucznia oraz zabezpiecza znaną substancję i zabiera ją do ekspertyzy.
4. Jeżeli uczeń wyda substancję dobrowolnie, nauczyciel, po odpowiednim zabezpieczeniu, zobowiązany jest bezzwłocznie przekazać ją do jednostki policji. Wcześniej próbuje ustalić, w jaki sposób i od kogo, uczeń nabył substancję. Całe zdarzenie nauczyciel dokumentuje, sporządzając możliwie dokładną notatkę z ustaleń wraz ze swoimi spostrzeżeniami.

PROCEDURA POSTĘPOWANIA W SYTUACJI DZIECKA ZANIEDBYWANEGO.

1. Ustalenie rzeczywistego problemu dziecka /wywiad, obserwacja/ przez wychowawcę klasy i pedagoga.
2. W przypadku zaniedbania rodziców w sferze nie wypełniania obowiązku szkolnego, stwierdzonej przemocy w rodzinie, demoralizacji lub niewydolności wychowawczej, natychmiastowe powiadomienie dyrektora szkoły.
3. Sporządzenie szczegółowej notatki i konsultacja z policją. /Wsparcie dziecka zaj. terapeutycznymi/.
4. Powiadomienie i przekazanie sprawy do Policji i Sądu Rodzinnego.
5. W przypadku trudnej sytuacji materialnej przygotowanie wniosku przez wychowawcę klasy z prośbą o udzielenie dziecku pomocy.

6. Zwrócenie się do Szkolnego Funduszu Pomocy Materialnej.
7. W przypadku niedożywienia objęcie ucznia dożywianiem, zgłoszenie do GOPS.

PROCEDURA POSTĘPOWANIA PO WYPADKU ZAISTNIAŁYM NA TERENIE SZKOŁY.

1. Rozpoznanie stanu ucznia.
2. Wezwanie pogotowia, lekarza, itd. lub opatrzenie rany.
3. Powiadomienie wychowawcy klasy, dyrektora szkoły.
4. Powiadomienie rodziców, opiekunów.
5. Sporządzenie notatki ze zdarzenia.

Uwagi:

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady postępowania policji z nieletnimi sprawcami czynów karalnych jest ustawa z dnia 26 października 1982r. o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Policja zgodnie z art. 37 ustawy, w wypadkach niecierpiących zwłoki zbiera i utrwała dowody czynów karalnych, w razie potrzeby dokonuje ujęcia nieletniego, a także wykonuje czynności zlecone przez sędziego rodzinnego.

Dokumentem wewnętrznym uściślającym te zasady jest Zarządzenie nr 590 Komendanta Głównego Policji z dnia 24 października 2003r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich.

Do podejmowania działań interwencyjnych w sytuacjach kryzysowych w szkole zobowiązuje *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2003r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem. W myśl tego dokumentu szkoły i placówki podejmują działania interwencyjne polegające na powiadomieniu rodziców i policji w sytuacjach kryzysowych, w szczególności, gdy dzieci i młodzież używają, posiadają lub rozprawdzają środki odurzające.*

W rozporządzeniu §10 zobowiązuje szkoły i placówki do opracowania, strategii działań wychowawczych i zapobiegawczych oraz interwencyjnych, wobec dzieci i młodzieży zagrożonej uzależnieniem.

9. Akty prawne:

- Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i zapobieganiu alkoholizmowi z dnia 26 października 1982r.- nowelizacja z dnia 28 marca 2005r.
- Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii z dnia 24 kwietnia 1997r. nowelizacja z dnia 9 lipca 2005r.
- Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982r.
- Rozporządzenie MENiS z dnia 31 stycznia 2003r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonej uzależnieniem.

10. Literatura:

1. Gaś Z. B., *Profilaktyka uzależnień*, Warszawa 1993.
2. Gaś Z. B., *Profilaktyka w szkole*, w: *Zapobieganie uzależnieniom uczniów*, Warszawa 1997.
3. Szymańska J., *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa 2000.
4. Wojcieszek K. A., *Jak uruchomić program profilaktyczny?*, w: *Poradnik wychowawcy*, Warszawa 2002.
5. Dorota Macander, *Poradnik profilaktyki uzależnień*. Pracownia Profilaktyki CMPPP.